

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 347.91/95

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА, ЩО ЗУМОВЛЮЮТЬ ФІКСУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Олександр БРАТЕЛЬ,
кандидат юридичних наук, доцент, докторант
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The article deals with procedural sources that contribute to fixing procedural legal facts in the civil proceedings. The difference between primary and derivative procedural documents is identified that stipulates fixing procedural and legal facts revealed their content and specificity. The specific protocol for automated distribution of cases among judges, which is the absence of subjective human impact on its formation is determined, as the distribution of judicial (civil) cases to judges only affects certain principle of probability and fixed computers.

Key words: civil procedural legal, procedural legal facts, procedural documents, applications, petitions, statement of claim.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються процесуальні джерела, що зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів у процесі розгляду цивільних справ. Визначаються відмінності між первинним та похідними процесуальними документами, що зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів, та розкриваються їх зміст та специфіка. Визначається специфіка протоколу автоматизованого розподілу судової справи між суддями, яка полягає у відсутності суб'єктивного впливу людини на його формування, оскільки на розподіл судової (цивільної) справи між суддями впливає лише принцип вірогідності, визначений та зафіксований комп'ютерною технікою.

Ключові слова: цивільні процесуальні правовідносини, процесуальні юридичні факти, процесуальні документи, заяви, клопотання, позовна заява.

Постановка проблеми. Перелік процесуальних дій, що супроводжують розгляд цивільної справи, прямо залежить від стадії цивільного процесу, на якій вони вчиняються. У цьому розумінні можна виділяти загальні процесуальні дії, які притаманні для всіх стадій цивільного судочинства (подання заяв або клопотань), та спеціальні, які вчиняються виключно в межах окремої стадії цивільного процесу (подання апеляційної або касаційної скарги). Проте, в будь-якому випадку, всі процесуальні дії, вчинювані суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин у межах реалізації цивільної процесуальної форми, підлягають належному формалізованому фіксуванню.

Норми Цивільного процесуального кодексу України [1] (далі – ЦПК України) в узагальненому вигляді не конкретизують джерела та способи фіксування процесуальних дій (процесуальних юридичних фактів), а тому їх виокремлення можливе лише шляхом комплексного аналізу положень цивільного процесуального законодавства.

Обсяг та вид джерел, в яких фіксуються процесуальні юридичні факти, залежить від різних чинників, зокрема: від виду юридичного факту; суб'єктів, які здійснюють указане фіксування; змісту та характеру процесуального питання, що підлягає вирішенню; стадії цивільного процесу, на якій здійснюється фіксування. У процесі розгляду цивільної справи використовуються різноманітні джерела фіксування процесуальних дій (процесуальних юридичних фактів), наприклад, рішення суду, ухвали суду, постанови суду, судові накази, журнали судового засідання, протоколи окремих процесуальних дій. У вказаних джерелах фіксуються, насамперед, результати процесуальної діяльності суду, зумовленої не лише вимогами цивільного процесуального законодавства, а, в першу чергу, практичним відображенням правосуб'єктності осіб, які беруть участь у розгляді цивільної справи. Указані особи протя-

гом всього розгляду цивільної справи мають право подавати до суду різноманітні процесуальні документи, звертатись усно або письмово із заявами або клопотаннями, тим самим виступаючи каталізатором динаміки розвитку та протікання цивільного процесу. У даному контексті не до кінця вирішеним залишається питання щодо можливості віднесення вказаних процесуальних джерел до площини джерел, в яких фіксуються процесуальні юридичні факти, чи джерел, що зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів у цивільному судочинстві.

Актуальність проблеми. Питання, пов'язані з визначенням джерел, що зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів, на фрагментарному рівні досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, серед яких: С.В. Васильєв, В.В. Гордєєв, К.В. Гусаров, В.І. Дрішлюк, М.Б. Зейдер, В.В. Комаров, О.М. Перунова, З.В. Ромовська, М.О. Рожкова, С.Я. Фурса, Д.М. Чечот, В.В. Ярков та інші. З огляду на відсутність комплексних наукових досліджень в окресленій сфері та наявність законодавчих суперечностей, що містяться в нормах ЦПК України, які характеризують та визначають порядок фіксування процесуальних юридичних фактів, актуальним постає питання проведення ґрунтованих наукових розвідок в окресленому напрямі.

Мета статті полягає в дослідженні процесуальних джерел, що зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів у процесі розгляду цивільних справ. Із цією метою були поставлені наступні завдання: сформулювати відмінності між первинним та похідними процесуальними документами, що зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів; розкрити зміст та специфіку процесуальних документів, що зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів.

Виклад основного матеріалу. Процедура фіксування процесуальних юридичних фактів у цивільному

судочинстві напрума пов'язана з безпосереднім визначенням категорії «процесуальні юридичні факти». Існуючі в доктрині цивільного процесуального права спроби сформулювати визначення вказаної категорії зводяться до проекції загальноприйнятого в цивільному праві поняття «юридичний факт» на сферу цивільних процесуальних правовідносин. Як результат, під юридичними фактами в цивільному процесуальному праві зазвичай розуміють певні життєві обставини, що призводять до виникнення, зміни або припинення цивільних процесуальних правовідносин. Разом із тим указане формулювання не повною мірою розкриває зміст існуючих правовідносин, зокрема, і тому, що прояв юридичних фактів не завжди пов'язаний виключно з окремими життєвими обставинами. У контексті досліджуваної проблематики під процесуальними юридичними фактами пропонується розуміти зумовлені певними життєвими обставинами, нормативно-правовими приписами чи поведінковими факторами дії або бездіяльність суб'єктів цивільного процесу, які призводять до процесуальних наслідків, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Перш ніж досліджувати джерела, що зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів у цивільному судочинстві, слід звернутись до тлумачення слова «фіксування», яке у Великому тлумачному словнику сучасної української мови розглядається в контексті слова «фіксувати». Отже, «фіксувати» – це відобразити, закріплювати за допомогою запису, малюнка, фотографії тощо [2, с. 1535].

У процесуальному розумінні фіксування сприймається в якості закріплення результатів вчинення певних процесуальних дій у судових актах або джерелах, які мають матеріалізований вигляд. Цілком логічно постає питання, що є безпосереднім об'єктом фіксування в цивільному процесі – процесуальні дії чи процесуальні юридичні факти? У доктрині цивільного процесуального права серед науковців існують різні погляди з даного питання. Учені, наукові погляди яких сформувались за часів панування соціалістично-комуністичної системи, вважали, що одні дії, котрі створюють, змінюють та припиняють правовідносини, виступають в якості процесуальних юридичних фактів. Дії, які не мають вирішального значення для розвитку правовідношення, для його виникнення та здійснення, не можуть розглядатись в якості юридичних фактів [3; 4; 5].

Піддаючи критиці окреслені наукові позиції, В.В. Ярков вважає, що останні не враховують весь діапазон правових наслідків, які можуть породжувати юридичні факти. На його думку, автори, які виділяють процесуальні дії, відносять до їх числа, наприклад, пояснення сторін із суті справи, забезпечення позову тощо. Усі зазначені процесуальні дії виконують правозабезпечувальні функції, підтримуючи нормальний хід розвитку цивільного процесуального правовідношення, забезпечуючи його безперервний динамізм. У підтвердження своєї позиції В.В. Ярков наводить приклад: «Суд не має право спочатку заслухати відповідача, а потім позивача, оскільки порядок вчинення вказаних процесуальних дій встановлений законом». Наведене дозволило вченому сформулювати висновок, згідно з яким будь-які процесуальні дії, що реалізують процесуальні права, або такі, що виконують процесуальний обов'язок, виступають в якості юридичних фактів. Тому всі процесуальні дії виступають в якості юридичних фактів не лише в силу їх правового характеру, але й в силу наявності правових наслідків [6, с. 65–66]. Аналогічної позиції притримується М.О. Рожкова зазначаючи, що процесуальні факти – це завжди процесуальні дії [7, с. 271].

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що поняття «процесуальні дії» та «процесуальні юридичні факти» дійсно перебувають в одній процесуальній синонімічній площині, проте умовно існуючі між ними відмінності залежать від сфери застосування цих понять. Зазвичай поняття «процесуальні дії» застосовується в нормативно-правовому аспекті та судовій практиці, а поняття «процесуальні юридичні факти» переважно – в науковій сфері діяльності.

Процесуальні дії вчиняються на кожній стадії цивільного процесу, а тому особлива увага повинна приділятися як законному змісту цих дій, так і порядку їх фіксування. Неналежне дотримання законодавчих вимог щодо фіксування процесуальних дій (процесуальних юридичних фактів) часто стає причиною для скасування судових рішень (судових актів), ухвалених судом у процесі розгляду конкретної цивільної справи. Як зазначає В.В. Ярков, фіксування гарантує повне здійснення цивільного процесуального регламенту і є одночасно однією з важливих його характеристик, яка відрізняє цивільний процес від адміністративного, інших процесуально-процесуальних форм вирішення юридичних справ. Фіксування фактів у різних джерелах полегшує перевірку законності та обґрунтованості судових рішень, ухвал, постанов вищестоящими судовими інстанціями, які здійснюють контроль за діяльністю нижчестоящих судів [6, с. 182].

У цивільному процесуальному законодавстві відсутня спеціальна норма або глава, зміст якої б узагальнював усі наявні джерела фіксування процесуальних дій (процесуальних юридичних фактів). ЦПК України обмежується лише главою 5 розділу III «Фіксування цивільного процесу», назва якої дещо не співпадає зі змістом закріплених у ній положень, адже головна увага в ній зосереджена не на порядку фіксування цивільного процесу як комплексного фактичного складу, а виключно на порядку фіксування окремої його складової – судового засідання.

Слід зазначити, що під час здійснення цивільного судочинства фіксуванню підлягають юридичні факти, які за своїм змістом мають ознаки процесуальних дій. У зв'язку із цим фіксування процесуальних юридичних фактів може визначатись за різними підставами, зокрема: за суб'єктами, які здійснюють таке фіксування; залежно від змісту вчинюваної процесуальної дії; залежно від стадії цивільного процесу, на якій здійснюється фіксування.

Вважаю, що фіксування процесуальних юридичних фактів слід розглядати крізь призму процесуально-суб'єктних елементів, в якій ключова роль у наданні юридичному факту статусу процесуального відводиться суду. Цивільним процесуальним законодавством передбачений різноманітний арсенал процесуальних документів, в яких здійснюється фіксування процесуальних юридичних фактів. Разом із тим фіксування слід розглядати в якості завершеної дії, яка повинна отримати відповідну процесуальну реакцію зі сторони суду. Так, С.В. Кімчинська зазначає, що суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин вступають у розпочатий цивільний процес, запускаючи в дію механізм цивільного процесуального регулювання, через відповідні процесуальні дії, які після реагування суду стають процесуальними юридичними фактами [8, с. 27]. Можна погодитись із такою позицією з деяким застереженням. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин можуть не лише вступати в розпочатий цивільний процес, але й перебувати в його витоках, наприклад, шляхом подання до суду позовної заяви або заяви.

Доречною із цього приводу є позиція Н.Ю. Полянської, яка вважає, що в якості процесуальних юридичних фактів можуть виступати не будь-які дії учасників розгляду справи, а лише дії, безпосередньо направлені на реалізацію суб'єктивних цивільних процесуальних прав і виконан-

ня обов'язків [9, с. 45]. При цьому, на думку О.П. Войтович, у механізмі цивільного процесуального регулювання рішенням суду також установлюється юридичний факт, що породжує зміни в направленості й характері правового регулювання у сфері відповідної галузі права [10, с. 37].

Саме по собі ухвалення судом рішення, з відповідним фіксуванням у ньому процесуальних юридичних фактів, є не чим іншим, як завершальною процедурою складного фактичного складу. Ухваленню рішення суду передують низка простих та складних процесуальних правовідносин, які зумовлюються діями (бездіяльністю) учасників цивільного процесу. С.В. Кімчинська із цього приводу наголошує, що суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин вступають у механізм цивільного процесуального регулювання через процесуальні дії, які після реагування суду стають цивільними процесуальними юридичними фактами [8, с. 27]. Г.О. Жилин констатує, що до числа процесуальних юридичних фактів належать як дії учасників цивільних процесуальних правовідносин, так і події; проте всі вони можуть впливати на розвиток процесу лише в сукупності з процесуальними діями – насамперед, діями суду [11, с. 35].

Відсутність належного процесуального оформлення та фіксування дій чи бездіяльності учасників цивільного процесу унеможлиблює їх визнання в якості процесуальних юридичних фактів. Із метою обґрунтування та підтвердження власної наукової позиції будуть проаналізовані процесуальні джерела, що зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів у процесі розгляду цивільних справ. Як вже наголошувалось, фіксування результатів процесуальної діяльності суду знаходить відображення в таких процесуальних документах, як: рішення суду, ухвали суду, постанови суду, судові накази, журнали судового засідання, протоколи окремих процесуальних дій. Разом із тим у цивільному процесі існує ціла низка процесуальних документів, в яких, у переважній більшості, не відбувається фіксування процесуальних юридичних фактів, проте їх існування зумовлює необхідність прийняття судом процесуальних рішень із подальшим фіксуванням процесуальних юридичних фактів.

1. **Позовні заяви, заяви, клопотання.** Аналіз указаних процесуальних документів слід розпочати з тлумачення слова «заява», яке у Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначається наступним чином: 1) чіє-небудь повідомлення, звернення до кого-небудь із викладом якихось відомостей, положень, думок; 2) письмове прохання, оформлене за певним зразком, що подається на ім'я офіційної особи або до установи чи організації [2, с. 439]. Загальна ознака даного слова полягає в тому, що заява подається одним суб'єктом іншому, а тому її розгляд повинен здійснюватись саме тим, кому вона адресована.

ЦПК України визначає процесуальні документи, з якими суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин мають право звертатись до суду та подання яких обумовлює початок розгляду цивільної справи. Такими документами згідно з ЦПК України є: заява про видачу судового наказу (ст. 98); позовна заява (ст. 119); заява в справах окремого провадження (розділ IV); заява про скасування рішення третейського суду (глава 1 розділу VII-1); заява про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду (глава 1 розділу VII-2); клопотання в справах визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні (розділ VIII).

Указані процесуальні документи мають різне процесуальне навантаження і на кожному етапі розвитку цивільних процесуальних правовідносин мають власне процедурне призначення, вимагаючи відповідної процесуальної реакції суду. Отже, перераховані процесуальні документи можна віднести до категорії первинних документів, адже

цивільний процес розпочинається не сам по собі. Його старт зумовлений поданням до суду хоча б одного із зазначених процесуальних документів.

Розглянемо це на прикладі позовної заяви. У попередніх наукових статтях мною зазначалось, що позовна заява – це поданий до суду процесуальний документ, зафіксований на матеріальному носії та виконаний у відповідності до вимог процесуального закону, в якому містяться матеріально-правові вимоги позивача до відповідача (третьої особи до однієї або обох сторін), засновані на певних юридичних фактах, зумовлених спірними матеріально-правовими відносинами [12, с. 11].

По суті, «зародження» цивільного процесу відбувається не з моменту остаточної підготовки та написання позовної заяви, а з моменту вчинення суб'єктом дій, пов'язаних із безпосереднім поданням та надходженням позовної заяви до канцелярії місцевого суду. Подання позовної заяви до суду слід кваліфікувати як процесуальний юридичний факт, який призводить до виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Фактичне подання позовної заяви до суду запускає «процесуальний маховик» та зумовлює виникнення самостійного процесуального об'єкту – цивільної (судової) справи.

Одна з прогалин ЦПК України полягає у відсутності законодавчого визначення такого найбільш жививаного процесуального поняття, як «цивільна справа». Його офіційне визначення міститься лише в спільному наказі Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів із питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень» № 1092/5/54 від 27.06.2008 р., в якому під цивільною справою розуміється (для розділів II-III, VI-VIII Інструкції) справа, що розглядається судом за правилами цивільного, господарського або адміністративного судочинства, а також справа щодо цивільних, сімейних, трудових, господарських правовідносин, яка розглядається іншими компетентними органами. В Інструкції поняття «цивільна справа» використовується в якості узагальнюючого поняття та охоплює різні види судочинства, а тому запропоноване визначення не відповідає положенням ЦПК України [13]. У п. 1.2.1. Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України № 30 від 26.11.2010 р., міститься визначення терміну «судова справа», під яким розуміються позовні заяви, скарги, матеріали кримінального провадження, подання та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, а також судові процесуальні документи, що виготовляються судом [14]. Таким чином, зареєстрована канцелярією позовна заява з доданими до неї письмовими доказами та документами, що підтверджують сплату судового збору, набуває статусу цивільної справи та зумовлює в подальшому відповідну процесуальну реакцію суду.

Окремої уваги заслуговує питання щодо можливості визнання позовної заяви в якості джерела, в якому фіксуються процесуальні юридичні факти. Під час подання позовної заяви до суду відсутні безпосередні процесуальні відносини в площині «позивач – суддя», на відміну від відносин, які вже існують між ними після одержання суддею позовної заяви. Усе це виключає можливість фіксування в позовній заяві певних процесуальних юридичних фактів. Проте в позовній заяві можливі посилання на такі факти, що були встановлені судом, наприклад, під час розгляду іншої цивільної справи. Відповідно до ч. 3 ст. 61 ЦПК України обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній справі, що набрало законної сили, не

доказуються під час розгляду інших справ, в яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Наприклад, Печерським районним судом Києва було розглянуто цивільну справу № 757/11017/14-ц за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про застосування наслідків недійсності правочину та стягнення коштів. У процесі розгляду справи було встановлено, що позивач ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом та обґрунтував свої вимоги тим, що за укладенням сторонами 18.03.2011 р. договором позики він передав відповідачу 160000 грн. Останній був зобов'язаний повернути борг до 10.06.2011 р., у подальшому строк був змінено на 10.05.2011 р. Рішенням Києво-Святошинського районного суду Київської області від 26.03.2012 р. договір позики, укладений сторонами в справі, був визнаний недійсним. Судом був встановлений факт укладення договору, відповідачем не оспорювались обставини отримання в борг грошових коштів. Суд дійшов висновку, що оскільки судовими рішеннями, які набрали законної сили, встановлено факт укладання між позивачем та відповідачем договору позики, за яким ОСОБА_1 передав ОСОБА_2 160000 грн., то під час розгляду справи про застосування наслідків недійсності вказаного правочину ці обставини в силу ч. 3 ст.61 ЦПК України не підлягають доказуванню. Як результат, позов про застосування наслідків недійсності правочину та стягнення коштів задоволено в повному обсязі [15].

Часто в прохальній частині позовної заяви, крім викладення позовних вимог, містяться пункти у вигляді заяв про виклик свідка або призначення судової експертизи. При цьому відповідно до положень ЦПК України аналогічні вимоги процесуального змісту слід викладати в самостійному процесуальному документі – заяві (клопотанні). У будь-якому з описаних випадків інформація, що міститься в даних документах, не може вважатись фіксуванням процесуальних юридичних фактів, проте викладена в заяві вимога процесуального змісту в подальшому повинна отримати процесуальну реакцію суду у вигляді ухвали.

Таким чином, заяву про видачу судового наказу, позовну заяву, заяву в справах окремого провадження, заяву про скасування рішення третейського суду, заяву про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, клопотання в справах визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні слід відносити до процесуальних документів, що зумовлюють прийняття судом процесуальних рішень у вигляді ухвалення чи постановлення судових рішень, в яких відбуватиметься фіксування процесуальних юридичних фактів. Зазначені процесуальні документи слід вважати первинними джерелами, які зумовлюють формування цивільних процесуальних правовідносин, складовим елементом яких є фіксування процесуальних юридичних фактів.

2. Протокол автоматизованого розподілу судової справи між суддями. Позовні заяви та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, в порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду. Визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних документів за принципом вірогідності (ч. 2 та 3 ст. 11-1 ЦПК України). Після дотримання окресленої процедури процесуальні документи не пізніше наступного дня передаються визначеному судді (ч. 1 ст. 118 ЦПК України).

У зазначених нормах описаний процесуальний механізм трансформування первинних процесуальних документів у цивільну справу та надходження її до визначеного складу суду. Як бачимо, важливе значення у вказаному механізмі

відводиться протоколу автоматизованого розподілу судової справи між суддями. Указаний протокол можна віднести до специфічного процесуального документа, зміст якого полягає у відсутності суб'єктивного впливу людини на його формування, оскільки на розподіл судової (цивільної) справи між суддями впливає лише принцип вірогідності, а протоколом засвідчується кінцевий результат прийнятого високотехнологічною електронною технікою «рішення». Порядок створення протоколу визначається Положенням про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого Рішенням Ради суддів України № 30 від 26.11.2010р. [16]. У пункті 2.3.31. вказаного Положення зазначається, що результатом автоматизованого розподілу судових справ є протокол автоматизованого розподілу судової справи між суддями відповідного суду, що автоматично створюється автоматизованою системою. Одночасно з протоколом автоматизованою системою автоматично формується звіт про автоматизований розподіл судової справи між суддями відповідного суду.

Зафіксовані в протоколі відомості – найменування суду, єдиний унікальний номер судової справи, номер провадження, суть судової справи, головуєчий суддя (для судів апеляційної, касаційної інстанцій та Верховного Суду України – суддя-доповідач та склад колегії суддів) – мають процесуальне значення та підгрунття для вчинення або можливого вчинення подальших процесуальних дій. Наприклад, інформація з протоколу автоматизованого розподілу судової справи може бути підставою для подання заяви про відвід (самовідвід) судді (суддів), якщо було порушено порядок визначення судді для розгляду справи, встановлений ч. 3 ст. 11-1 ЦПК України (п. 5 ч. 1 ст. 20 ЦПК України).

Протокол автоматизованого розподілу судової справи між суддями виступає сполучною ланкою в ланцюгу розвитку цивільного процесу, формуючи зв'язок між такими процесуальними діями, як подання первинних процесуальних документів та постановлення судом відповідної ухвали, в якій відобразиться процесуальна реакція суду на подані документи.

3. Заява про самовідвід. Заява про самовідвід є специфічним процесуальним документом у діяльності суду, правові наслідки застосування якого зумовлені його неоднозначною та суперечливою правовою природою. Правовим підгрунттям існування заяви про самовідвід виступають статті 20, 21, 23, 24 ЦПК України.

У результаті попередньо здійсненого аналізу тлумачення слова «заява» зроблено висновок, що заява подається одним суб'єктом іншому, а тому її розгляд повинен здійснюватись саме тим, кому вона адресована. За наявності підстав, зазначених у ст.ст. 20, 21, 23 ЦПК України, суддя повинен подати заяву про самовідвід, виклавши в ній факти, які перешкоджають подальшому розгляду ним цивільної справи. ЦПК України не визначає суб'єкта, якому адресується заява про самовідвід. У зв'язку із цим у судовій практиці сформувався «суддівський звичай», згідно з яким заява про самовідвід подається на ім'я голови суду з метою інформування його про наявність вказаного процесуального юридичного факту.

Такою, що суперечить законам логіки, є процесуальна реакція суду на власну заяву про самовідвід, яка зумовлює необхідність відповідного процесуального реагування у вигляді постановлення судом відповідної ухвали. На практиці резолютивні частини ухвали суду про розгляд заяви про самовідвід виглядають наступним чином:

– «18 серпня 2016 р. суддя Голосіївського районного суду м. Києва Новак А.В., розглянувши заяву про самовідвід у цивільній справі № 752/11370/16-ц, ухвалив самовідвід, заявлений суддею Новаком Андрієм Васильовичем у цивільній справі, за заявою про зміну способу і

порядку виконання рішення суду в цивільній справі за позовом ОСОБА_1 до ПАТ «Діамантбанк» про зобов'язання повернути трудову книжку та стягнення грошової суми – задовольнити» [17];

– «30 травня 2016 р. суддя Солом'янського районного суду м. Києва Букіна О.М., розглянувши матеріали цивільної справи № 760/9625/16-ц, ухвалив заяву судді Букіної О.М. про самовідвід задовольнити. Відвести суддю Букіну О.М. від розгляду цивільної справи за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання права власності на частку в спільному майні подружжя та стягнення грошової компенсації» [18].

Керуючись вимогами суперечливого за змістом процесуального законодавства, судді вимушені розглядати власні заяви про самовідвід, що іноді призводить до стилістичних нісенітниць: «30 травня 2016 р. суддя Святошинського районного суду м. Києва Лук'яненко Л.М., вивчивши матеріали цивільної справи № 759/3875/16-ц, ухвалив заявити самовідвід судді Лук'яненко Л.М. у розгляді подання старшого державного виконавця відділу державної виконавчої служби Святошинського районного управління юстиції у м. Києві Пилипчук К.Р. про тимчасове обмеження боржника ОСОБА_2 у праві виїзду за межі України» [19].

Що стосується заяви про самовідвід, яка заявляється секретарем судового засідання, експертом, спеціалістом, перекладачем, то вона є звичайним прикладом процесуального документа, що зумовлює фіксування судом процесуальних юридичних фактів, які призводять до виникнення, зміни та припинення цивільних процесуальних правовідносин. Наприклад, постановлення судом ухвали про задоволення заяви про самовідвід секретаря судового засідання зумовлює настання таких процесуальних наслідків: призначений секретар судового засідання позбавляється можливості виконувати покладені на нього функціональні обов'язки, відбувається заміна секретаря, який вибув зі справи, на нового секретаря судового засідання, відбувається призначення нового секретаря судового засідання.

4. Заяви. Клопотання. ЦПК України відносить заяви та клопотання до самостійних процесуальних документів (ст. 168). На приналежність указаних документів до категорії похідних процесуальних документів указує той факт, що відповідно до ст. 168 ЦПК України вони подаються особами, які беруть участь у справі. Наприклад, заява фізичної особи в справі окремого провадження про встановлення факту, що має юридичне значення (ст. 257 ЦПК України), буде відноситись до первинного процесуального документа, з огляду на відсутність ухвали суду про відкриття або про відмову у відкритті провадження у справі. Із моменту постановлення вказаної ухвали фізична особа набуває статусу (особи, яка бере участь у справі) з правом звернення до суду із заявами або клопотаннями. Саме вказівка у ст. 168 ЦПК України на осіб, які беруть участь у справі, дозволяє визначити відмінності між документами з назвою «заява», які характеризуються однаковою назвою, проте мають різний процесуальний зміст.

У положеннях ЦПК України відсутня чітка вказівка на процесуальні відмінності між заявами та клопотаннями, які подаються під час розгляду цивільної справи та відносяться до похідних процесуальних документів. На практиці документ із вимогою про призначення судової експертизи часто іменують «клопотанням», незважаючи на те, що в ч. 1 ст. 143 ЦПК України даний документ має назву «заява».

Повне ототожнення процесуальних документів «заява» та «клопотання» спостерігається в ст. 137 ЦПК України. Так, у ч. 1 зазначається: «Клопотання про витребування

доказів має бути подано до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання в справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті з долученням відомостей про неможливість отримання таких доказів особисто стороною або іншою особою, яка бере участь в справі». У свою чергу, в ч. 2 вказаної статті визначено: «У заяві про витребування доказів має бути зазначено, який доказ вимагається, підстави, за яких особа вважає, що доказ знаходиться в іншій особі, обставини, які може підтвердити цей доказ». Здійснений правовий аналіз дозволяє зробити висновок про відсутність процесуальних відмінностей між вказаними документами. У контексті досліджуваної в статті проблематики слід відзначити, що подання до суду заяви або клопотання вимагає їх розгляду та прийняття судом процесуального рішення. Результати розгляду заяв або клопотань знаходять відображення в постановлених судом ухвалах, якими відбувається фіксування процесуальних юридичних фактів, що зумовлюють виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Наприклад, подання особою, яка бере участь у справі, заяви в порядку ч. 2 ст. 23 ЦПК України про відвід судді зумовлює її негайний розгляд та вирішення. Постановлення судом ухвали про задоволення заяви про відвід із підстав, визначених ст. 20 ЦПК України, слід вважати фіксуванням процесуального юридичного факту. Зафіксований процесуальний юридичний факт зумовлює зміну цивільних процесуальних правовідносин, зокрема, справа в порядку, встановленому ч. 3 ст. 11-1 ЦПК України, передається на розгляд іншому судді (ч. 1 ст. 25 ЦПК України), або якщо після задоволення відводу буде неможливо створити новий склад суду для розгляду справи, суд постановляє ухвалу про визначення підсудності справи в порядку, встановленому ЦПК України (ч. 1 ст. 25 ЦПК України).

ЦПК України передбачає існування заяв як самостійних процесуальних документів, в яких може фіксуватись інформація про неналежне фіксування судом процесуальних юридичних фактів. Наприклад, особа, яка бере участь у справі, має право подати до суду заяву з вимогою ухвалити додаткове рішення суду, якщо під час ухвалення основного рішення судом не було зафіксовано такі процесуальні юридичні факти: судом не допущено негайного виконання рішення у випадках, встановлених ст. 367 ЦПК України, або судом не вирішено питання про судові витрати (ч. 1 ст. 220 ЦПК України).

Окремо слід зупинитись на можливості подання до суду заяв особами, які не зазначені в § 1 глави 4 розділу I ЦПК України. Відповідно до ч. 3 ст. 133 ЦПК України за заявою заінтересованої особи суд може забезпечити докази до пред'явлення нею позову. Заяви, які зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів, також мають право подавати інші учасники цивільного процесу, зокрема експерти. Наприклад, експерт має право подати до суду вмотивовану заяву, в якій зазначити підстави відмови від давання висновку, якщо подані йому матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків (ч. 12 ст. 53 ЦПК України). Крім цього, в разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє суду клопотання щодо його уточнення або повідомляє суд про неможливість проведення ним експертизи за заданими питаннями (ч. 7 ст. 53 ЦПК України).

Процесуальна реакція суду на подані учасниками цивільного процесу заяви або клопотання зазвичай фіксується в ухвалах, які оформлюються окремим процесуальним документом, або ухвалами, які заносяться до журналу судового засідання.

5. Апеляційні та касаційні скарги. Заяви про перегляд судових рішень. Заяви про перегляд судового рішення у

зв'язку з нововиявленими обставинами. До окремої групи процесуальних документів, які зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів, належать документи, що подаються до суду особами, які беруть участь у справі, з клопотаннями про перегляд судових рішень. Процесуальна особливість та значення перерахованих документів полягає в їх подвійному змісті.

По-перше, подання цих документів зумовлює відповідне процесуальне реагування суду у вигляді постановлення цілого ряду ухвал: ухвали про відкриття або відмову у відкритті апеляційного провадження (ст. 297 ЦПК України); ухвали про відкриття або відмову у відкритті касаційного провадження (ст. 328 ЦПК України); постановлення Верховним Судом України ухвали про відкриття провадження або ухвали про відмову у допуску справи до провадження (ст. 360 ЦПК України); ухвали про відкриття або про відмову у відкритті провадження за нововиявленими обставинами (ст. 364-1 ЦПК України).

По-друге, в апеляційній та касаційній скарзі, заяві про перегляд судових рішень, заяві про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами (як документах, що зумовлюють подальше фіксування процесуальних юридичних фактів) здійснюється посилання на раніше зафіксовані процесуальні юридичні факти. Наприклад, в апеляційній скарзі мають бути зазначені: ім'я (найменування) осіб, які беруть участь у справі, їх місце проживання або місцезнаходження; рішення або ухвала, що оскаржуються; в чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів із поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правідносин); нові обставини, що підлягають встановленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції (ч. 2 ст. 295 ЦПК України).

У касаційній скарзі передбачено посилання на такі процесуальні юридичні факти: ім'я (найменування) осіб, які беруть участь у справі, їх місце проживання або місцезнаходження; рішення (ухвала), що оскаржується; посилання на факти, які на думку особи, яка подає скаргу, вказують на порушення норм процесуального права (ч. 2 ст. 326 ЦПК України). Обґрунтування наявності саме таких посилань впливає з положення ч. 2 ст. 324 ЦПК України, в якій зазначається, що однією з підстав касаційного оскарження є порушення норм процесуального права.

Вимога про необхідність посилання на процесуальні юридичні факти під час подачі заяви про перегляд судових рішень міститься в п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України. Так, однією з підстав подання заяви про перегляд судових рішень у цивільних справах виступає неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права під час оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню в справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ.

6. Мирова угода. Мирова угода є процесуальним документом, який одночасно поєднує в собі матеріально-правові та процесуальні складові. Як зазначає В.В. Ярков, «...мирна угода представляє собою цивільно-правовий та процесуальний договір, що укладається сторонами спору на взаємоузгоджених ними умовах та підлягає обов'язковому затвердженню судом [6, с. 57]. Виходячи зі змісту положення

ч. 2 ст. 175 ЦПК України, мирова угода може укладатись у двох формах – усній та письмовій. При цьому визнання мирової угоди як процесуального документа здійснюється у випадку надходження до суду відповідного клопотання сторін (ч. 5 ст. 175 ЦПК України). У решті випадків сторонам достатньо в усній формі проінформувати суд про намір укласти мирову угоду, зробивши про це спільну заяву. Указана заява буде підставою для постановлення судом ухвали про закриття провадження у справі (ч. 4 ст. 175 ЦПК України) та фіксування відповідного процесуального юридичного факту.

Часто укладання мирової угоди не може обмежуватись лише поданням усної заяви до суду. У випадку, коли сторони під час укладання мирової угоди вирішують питання про порядок поділу майна, право власності на яке потребує державної реєстрації, вони звертаються до суду з письмовим текстом мирової угоди, викладений у письмовій формі. Наприклад, Подільським районним судом Києва під час розгляду цивільної справи (№ 758/8126/13-ц) про поділ спільного сумісного майна подружжя судом було розглянуто клопотання про визнання мирової угоди та закриття провадження в справі. Ознайомившись з умовами мирової угоди та дослідивши матеріали справи, суд вирішив, що мирова угода підлягає визнанню, а провадження – закриттю на підставі ч. 1, 4, 5 ст. 175 ЦПК України. Як результат, резолютивна частина ухвали суду про визнання мирової угоди отримала наступний вигляд: «Визнати мирову угоду на наступних умовах:

1. ОСОБА_2, зобов'язується 27.05.2015 р. сплатити ОСОБА_1 кошти в сумі 160 000 (сто шістьдесят тисяч) грн. 00 коп. та передати їй: холодильник «АТЛАНТ» MXM-1833-35 № 0651881802; пральну машину Gorenje WS42101 № 64930087; посудомийну машину «ELekkrolux» ESF450129.

2. ОСОБА_1 визнає за ОСОБА_2 право власності на належну їй 1/2 частину автомобіля «Toyota Camry», 2006 року випуску, державний номерний знак НОМЕР_1, номер шасі НОМЕР_4 та відмовляється від позовних вимог.

Провадження в справі закрити» [20].

З огляду на те, що процесуальне законодавство не встановлює чітких критеріїв щодо змісту мирової угоди, це дозволяє сторонам узгоджувати питання процесуального характеру, зокрема, щодо порядку розподілу судових витрат або відмови від позовних вимог. Закріплений у мировій угоді порядок розподілу судових витрат слід сприймати лише як фіксування інформації про процесуальні юридичні факти, адже безпосереднє фіксування таких фактів буде здійснено лише в ухвалі суду про визнання мирової угоди.

Висновки. Підбиваючи висновки огляду процесуальних джерел, що зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів у процесі розгляду цивільних справ, слід зазначити, що проаналізовані джерела поділяються на первинні та похідні. До первинних процесуальних джерел, що зумовлюють ухвалення чи постановлення судових рішень, в яких відбувається фіксування процесуальних юридичних актів, належать: заява про видачу судового наказу, позовна заява, заява в справах окремого провадження, заява про скасування рішення третейського суду, заява про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, клопотання в справах визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні.

До похідних процесуальних джерел, що зумовлюють ухвалення чи постановлення судових рішень, в яких відбувається фіксування процесуальних юридичних актів, належать: заява про самовідвід, заяви, клопотання, апеляційні та касаційні скарги, заяви про перегляд судових рішень, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, мирові угоди.

Окреме місце в переліку документів, що зумовлюють фіксування процесуальних юридичних фактів, належить протоколу автоматизованого розподілу судової справи між суддями. Специфіка даного документа полягає у відсутності суб'єктивного впливу людини на його формування, оскільки на розподіл судової (цивільної) справи між суддями впливає лише принцип вірогідності, а протоколом засвідчується кінцевий результат прийнятого комп'ютерною технікою «рішення».

Список використаної літератури:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Зейдер Н.Б. Гражданские процессуальные правоотношения / Н.Б. Зейдер. – Саратов : СГУ, 1965. – 72 с.
4. Чечот Д.М. Участники гражданского процесса / Д.М. Чечот. – М. : Госюриздат, 1960 – 190 с.
5. Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права / А.Ф. Клейнман. – М. : Изд-во МГУ, 1967 – 120 с.
6. Янков В.В. Юридические факты в цивилистическом процессе / В.В. Янков. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 608 с.
7. Рожкова М.А. Теории юридических фактов гражданского и процессуального права: понятия, классификации, основы взаимодействия. дис. докт. юрид. наук / М.А. Рожкова. / Специальности : 12.00.03 – гражданское право, предпринимательское право, семейное право, международное частное право; 12.00.15 – гражданский процесс, арбитражный процесс. Исследовательский центр частного права при Президенте РФ. – М., 2010. – 418 с.
8. Кімчинська С.В. Юридичні факти як елемент механізму цивільного процесуального регулювання / С.В. Кімчинська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : «Юриспруденція». – 2015. – № 14. Том. 2. – С. 26–28.
9. Полянская Н.Ю. Реализация принципа диспозитивности в механизме гражданского процессуального регулирования : дис.... канд. юрид. наук / Н.Ю. Полянская. – Саратов, 2005. – 197 с.
10. Войтович Е.П. Судебная практика в механизме гражданско-правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Е.П. Войтович. – Новосибирск, 2006. – 167 с.
11. Жилин Г.А. Целевые установки в механизме гражданского процессуального регулирования / Г.А. Жилин // Журнал российского права. – 1998. – № 12. – С. 29–40.
12. Братель О. Категорії «позов» та «позовна заява» як складові цивільних процесуальних юридичних фактів / О. Братель // Підприємництво, господарство і право – 2016 – № 2 – С. 4–12.
13. Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень: наказ Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України № 1092/5/54 від 27.06.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0573-08>.
14. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: рішення Ради суддів України № 30 від 26.11.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/969076/polozhenniapasds/>.
15. Рішення Печерського районного суду м. Києва у цивільній справі № 757/11017/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40457494>.
16. Положенням про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого Рішенням Ради суддів України № 30 від 26.11.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/969076/polozhenniapasds/>.
17. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва у цивільній справі № 752/11370/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59779248>.
18. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва у цивільній справі № 760/9625/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58984725>.
19. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва у цивільній справі № 759/3875/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57992926>.
20. Ухвала Подільського районного суду м. Києва у цивільній справі № 758/8126/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44325985>.